

Петя Осенова

Софийски университет „Св. Кл. Охридски“
osenova@uni-sofia.bg
<https://orcid.org/0000-0002-4484-5027>

Petya Osenova

Sofia University “St. Kl. Ohridski”
osenova@uni-sofia.bg
<https://orcid.org/0000-0002-4484-5027>

ГРАМАТИКАТА ОТСТЪПВА ПРЕД ПРАГМАТИКАТА (НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК)

GRAMMAR GIVES WAY TO PRAGMATICS (OBSERVATIONS ON BULGARIAN)

В статията се разглеждат различни езикови явления в български, при които се наблюдава тенденция на потискане на граматическото маркиране. Вследствие на това се увеличава влиянието на прагматичните фактори за коректната интерпретация на изказването в конкретен контекст. Много често посочената тенденция е свързана и с разколебаване на действащата в момента езикова норма. Обръща се внимание на явления като засилване на аналитизма при някои местоимения, редуциране на граматическото маркиране при звателните форми на съществителните; наличие на все по-често контекстно съгласуване; стесняване на употребата на определителния член; смесване на бройна форма и обикновено множествено число при съществителните от мъжки род; намаляване на употребата на възвратни местоимения при кореферентни отношения.

Ключови думи: граматика, български език, прагматика, езикова норма.

The paper discusses various linguistic phenomena in Bulgarian in which there is a tendency of grammatical marking suppression. As a consequence, the influence of the pragmatic factors increases on the correct interpretation of an utterance in specific contexts. Very often, the above-mentioned trend is also related to the violation of the current language norm. A special focus is put to phenomena such as the higher analytism in some pronouns, the reduction of the grammar markings in the vocative forms of nouns; the presence of increased context-oriented agreement; the narrowed use of the definite article; the mixing of the count form and the simple plural one in masculine nouns; the reduction of the reflexive pronouns within the coreference chains.

Key words: grammar, Bulgarian, pragmatics, language norm.

В тази статия бих искала да споделя своето виждане за разколебаването на някои граматични норми в българския език, като си давам сметка, че със сигурност разглежданите тук явления са били обект на обстойни изследвания и наблюдения на доста мои колеги — например у Вълчев (2009) са дискутирани проблемите за употребата на пълния и краткия определителен член, на бройната форма, съгласуването при учтивост, звателните форми и др.; у Джонова и Велкова (2014) са разгледани някои особености на местоименията в устната реч; у Миланов и Михайлова-Сталянова (2012) са представени езикови портрети на български политици, като се коментира и разколебаването на граматичната норма (например смесването на бройната форма с формата за обикновено множествено число при съществителните имена от мъжки род; съгласуването при учтивите форми; заместването на винителния падеж при неопределителните местоимения с именителния и др.).

Целта ми тук обаче е да покажа, че има една обща тенденция в българската граматика, при която формалното маркиране се потиска и разколебава все повече, като се измества от интрепретацията в контекста и от знанията ни за света.

Подобно на останалите славянски езици, българският език е основно граматичен. Това означава, че е флективен и с богата морфология, но предимно в глаголната система. При него преобладават основно граматически средства в синтаксиса — при съгласуването в именната фраза и в изречението, при членуването в именната фраза, при комбинаториката на елементите в синтактичните фрази. В идеите на Опорната фразова граматика (Pollard and Sag 1994; Sag et al. 2003), в която съм работила основно, противовесен език е английският, който поради бедната си флективност и принадлежността си към германските езици използва предимно дискурсни стратегии в граматиката. През последните години обаче в българския език също се наблюдават тенденции на потискане на съществуващите граматически средства за сметка на ролята на дискурса и контекста¹.

След като отбелязва редица граматически явления в българския език от прагматична гледна точка, сред които са вокативът, членуването, условното наклонение, преизказността и др., Норман (2016) прави следния извод: „граматиката никак не се противопоставя на прагматиката, точно обратното. Редица граматични форми в българския език охотно приемат допълнително натоварване, свързано с характеризиране на личностите на говорещия и слушащия. А периферията на граматиката — особени, редки, остарели

¹ Трябва да се отчете и наличието в съвременния български език на тенденция към използване на повече именни групи от две съществителни, от които едното в адективна функция, вместо именни групи със съществителни, свързани чрез предлог. Това е под влияние основно на английския език. Срв. *ски курорт* (вм. *курорт за ски*), *кафе машина* (вм. *машина за кафе*) и др. В българската лингвистика има спорове дали тези изрази са сложни думи (независимо от графичното им изписване), или синтактични фрази. Затова тази тенденция не е обект на внимание тук — вж. повече у Тодорова (2020).

форми — е изцяло прагматична. Аз виждам тук широк диапазон за изследване и според мен не бива да се отхвърлят някои факти на разговорната реч, на реалната комуникация като неправилни, погрешни, защото много често те са по-правилни от истинските факти, защото съдържат много важна допълнителна информация, определяща по-нататъшното развитие на отношенията между участниците в диалога.“

Подкрепям напълно гореспоменатото виждане. Затова моята цел в този текст е да отбележа някои тенденции, при които носителите на езика нарушават кодификацията поради предимно прагматични причини.

Според мен тенденциите в развитието на българския език по отношение на граматиката се движат в следните посоки: а) анализъм по отношение на съществуващите падежни форми с изключение на личните местоимения (т.е. при въпросителните, неопределителните, отрицателните и обобщителните местоимения основните речникови форми постепенно изместват винителните — срв. *Викни някой!* вм. *Викни някого!*), б) загуба на граматичното маркиране при вокатива — срв. *Иван, кажете какво мислите!* вм. *Иване, кажете какво мислите!*, в) разширяване диапазона на обуславяното от контекста съгласуване за сметка на граматическото (т. е. при учтивите форми, при съгласуването между някои подлози за лица и сказуемото) и също така по-широка употреба на контекстното свързване (превес на невъзвратните местоимения над възвратните), г) уеднаквяване на различните граматични средства, които обозначават една граматична категория (напр. разколебаването на бройната форма и обикновеното множествено число при съществителни в мъжки род), д) стесняване на употребата на определителния член в ситуации, когато обектът е определен в контекста.

Нека разгледаме последователно тези случаи.

Употреба на падежни форми при местоимения: Тук се има предвид употребата на винителни форми² при въпросителните, неопределителните, относителните, отрицателните и обобщителните местоимения от мъжки род за лица.

Все по-често изрази с винителни форми като *Има ли някого тук?* или *Никого не извиках да ми помогне* се заместват с общите форми *Има ли някой тук?* или *Никой не извиках да ми помогне*. Факт е, че процесът на постепенно изместване на винителните форми от номинативните продължава и този процес засилва ролята на словореда и контекста.

При проверка в големия интернет корпус за българския език CLASSLA³ на употребите на винителни форми за въпросителните, неопределителните, отрицателните, относителните и обобщителните местоимения се оказва, че с висока честота на падежни употреби са относителните местоимения.

² Дателните форми от типа *кому, някому, никому, комуто, всекому* се използват вече изключително рядко — предимно в идиоматизирани изрази (срв. *Кому е нужно това?*). Те са заместени от предлога *на* и винителната форма на местоименията (срв. *на кого, на някого, на никого, на когото, на всеки(го)*).

³ https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=classlaweb_bg

Следват въпросителните, неопределителните, отрицателните и обобщителните.

Таблица: Брой срещания на винителните форми за мъжки род на пет вида местоимения.

	Вид местоимение	Брой срещания
1.	относително	287,678
2.	въпросително	201,138
3.	неопределително	148,587
4.	отрицателно	123,806
5.	обобщително	15,879

За обобщителните местоимения е очаквано да имат най-малък брой винителни форми, защото преходът към аналитизъм при тях е в ход от дос-та време (*Това може да се случи на всекиго/всеки*). Интересно е обаче, че именно при относителните местоимения се срещат най-много използвани винителни форми (*С три прости стъпки ще подариш смислен подарък на човек, когото обичаш*). Следват въпросителните местоимения (*Те не зна-еха кого могат да арестуват, без да предизвикат международен скандал*), неопределителните (*Надявах се все пак да заваря някого*.) и отрицателните (*Това не обезпокои никого*). Така в рамките на използвания корпус най-много падежни форми се срещат при местоименията, които винаги (отно-сителните) или понякога (въпросителните) са съюзни думи в сложни изре-чения. Според текущата норма (ОПРБЕ 2012) използването на винителни форми в обектна позиция на местоимението или след предлог е задължи-телно в писмен текст⁴, но не и в устната реч. Така се получава разминаване при използването на формите между писмена и устна реч, което често обърква носителите на езика.

Причината за подобен все по-силен процес към аналитизъм явно е във факта, че падежите при тези местоимения са останали да действат в една много малка област, а именно при формите на съществителните за лице в мъжки род, единствено число. Под давлением и на безпадежната именна система все повече се налага използването на именителните форми вместо винителните.

Употреба на звателни форми: Не всички съществителни имена в бъл-гарски се маркират със специално окончание за звателност (вж. например *Петко, Ружа* и др.). Напоследък обаче се наблюдава тенденция на избяг-ване на маркираните звателни форми за мъжки род за лица. Срв. *Кирил*

⁴ Вж. и онлайн версията на Официалния речник на българския език — БЕРОН: <https://beron.mon.bg/rechnik/530>

(вм. *Кириле*), *кажете какво мислите?* Подобен е процесът и при имената от женски род за лица, които иначе биха получили окончание -е. Вж. *Пенка* (вм. *Пенке*), *кажете какво мислите?* Промяната има предимно социолингвистичен характер, освен влиянието на безпадежната именна система. Основните форми започват да се схващат като по-престижни в сравнение с маркираните и затова се използват изключително много в публична реч (предавания по медиите, интервюта и под.). Трябва да се направи уговорката, че общите учтиви обръщения към мъже и жени все още пазят звателната си форма като престижна. Срв. *Господине, забравихте си палтото! Госпoжo, къде отивате?* При добавяне на име или квалификатор обаче, думата *господин* остава в обикновена форма: *Господин Иванов, какво работите?* При комбинация от две съществителни нарицателни второто също се използва вече в немаркирана форма. Срв. съществителното *председател* в звателна форма *Господин председателю, искам думата!* И същото съществително в основна форма *Господин председател, искам думата!*

При нелицата звателните форми се запазват изцяло: *Родино мила!* (в основна форма: *родина*). Очевидно е, че звателната форма при лица започва да редуцира своето специфично маркиране в полза на основната форма.

Съгласуване

Съгласуване при учтиви форми с причастия: Правилото за учтивите форми в българския език е доста разколебано (за повече информация вж. Джонова 2014). Прави впечатление надделяването на съгласуването по пол над граматическото. Това съгласуване се пренася от формите със страдателно причастие, където прагматичното съгласуване е норма (*Бяхте ли поканен/а?*), към формите с елово деятелно причастие, където то вече се смята за грешка (**Госпoжo, бихте ли ми помогнала?* вм. *Госпoжo, бихте ли ми помогнали?*). При всяка възможност за изразяване на пола на лицето чрез граматичен род се забелязва оттегляне на изразяването на учтивост чрез множественото число, където референтът е един, и преминаване към прагматичното съгласуване. Тази тенденция сближава българския език с останалите славянски езици и лицензира контекстното съгласуване (*Бихте ли ми помогнал?* или *Бихте ли ми помогнала?* вм. сега действащото правило в *Бихте ли помогнали?*).

По мое мнение уеднаквяването на формите по посока на дискурсно съгласуване се получава и поради факта, че съществуването на две паралелни стратегии за една и съща функция поставя носителите на езика пред проблема да осмислят различни граматически условия за тяхната реализация. Очевидно е, че множественото число действа безпроблемно само когато родът е ирелевантен (срв. *Къде ходихте днес?*). Граматическите обяснения за разликата между употребата на страдателните и деятелните елови причастия остава на заден план (вж. още Харалампиев 2006 и др.). Идеята, че еловите причастия се схващат като 'глаголни' и следователно трябва да споделят числото на спомагателния глагол (*сте направили*),

а страдателнопричастните форми и прилагателните — като ‘синтактични прилагателни’ и следователно се съгласуват по пол (*хубава сте; поканена сте*), губи сила. На преден план излиза важността на пола на лицето и съответно бива реализирано контекстовото съгласуване. Проблеми предизвиква и смесването на стратегии при комбиниране на елови и страдателни причастия. Например в изречението *Били ли сте поканена?* първо се реализира граматическото съгласуване в множествено число (*били ли сте*), а след това — прагматичното по пола на слушателя (*сте поканена*). Затова употребата се измества към маркиране на пола и при еловото причастие, където сингуларното граматическо съгласуване се нарушава само от плуралната форма за учтивост: *Била ли сте поканена?*

Съгласуване при съществителните имена с две или повече еднородни определения

Според правилото при подобно съгласуване опорното съществително трябва да бъде в единствено число, когато става дума за два обекта — срв. нормативното *руски и български език* вм. ненормативното *руски и български езици*. Когато определенията са нечленувани, единствено контекстът разрешава възможната многозначност. Ако има рефериране към два или повече обекти, членуването трябва да е при всички съчинително свързани определения, като опорното съществително име е в единствено число — срв. *гръцкото и българското сирене*. В действителност обаче се получават две отклонения. Първото е, че все повече започва да се използва множественото число на съществителното за индикация на два обекта — *руски и български езици* вм. *руски и български език; гръцкото и българското млека* вм. *гръцкото и българското мляко*. Другото е, че членуването отпада при второто определение, макар че става дума за два обекта, а не за квалификация на един обект. Срв. *средният и малък бизнес* вм. *средният и малкият бизнес*. Тази тенденция отново налага снемане на многозначността в контекста, без граматиката да има възможността да подпомогне този процес.

В първия случай се наблюдава следното: от елипсата на думата *език* в израза *руски [език] и български език* се отива към интерпретация, при която няма елипса на съществителното, а идеята за множественост на обекта се обозначава чрез множественото число на това съществително, т. е. действа кумулативният принцип: *[руски и български] езици*. Специално в плуралните контексти отново се налага да се разчита на знанията ни за света или на контекста. Така става ясно, че по правило има един руски и един български език, освен в случаите на някакви специфични употреби, които биха позволили плуралната интерпретация.

Във втория случай граматическият маркер на членуването изобледнява и идеята за два обекта се носи вече не от граматиката, а от контекста, ситуацията, знанията ни за света. Т.е. трябва да знаем, че в нашия свят средният бизнес е различен от малкия.

Накратко казано, тенденцията е, от една страна, към експлициране на идеята за два (или повече) обекта чрез плурални маркери с кумулативно съчинително свързване вместо елипсирание и членуване, и от друга страна, към преместване на тежестта от граматическите маркери към ситуационните.

Съгласуване на някои подлози, обозначаващи лица, със сказуемото

Тенденцията за нарушаване на граматическото съгласуване се появява предимно в случаи, когато лица от женски пол се реферират от съществителни в мъжки род. Става дума за названия на официални длъжности, при които в българския език все още престижността се носи от мъжкия род. Това явление се нарича маскулинизация⁵. Срв. а) **Кметът** на София **била поканена** за събитието, б) **Кметът** на София **е тук. Тя** поздрави присъстващите, и в) **Кметът** на София **бил поканен** на събитието.

При а) граматическото съгласуване е нарушено в полза на семантичното поради факта, че кметът е от женски пол. Тук обаче има несъответствие, защото лексикално се използва съществително в мъжки род, докато граматически се използва причастие в женски род. При б) е спазено граматическото съгласуване, но то е нарушено в полза на семантичното чрез анафоричното третолично местоимение в женски род, което показва пола на лицето. Тук дисонансът е при лексикалното съществително в мъжки род (*кмет*) и личното местоимение в женски род (*тя*). При в) е спазено граматическото съгласуване, но в този случай контекстът е решаващ и има отлагане за разбирането, че се реферира към лице от женски пол. Една възможна стратегия в случая е да се добави името, което може да носи маркер за пола, като по този начин лицензира граматичното съгласуване. Срв. **Кметът** (на София) **Иванова беше поканена** на събитието.

Трудността при този тип съгласуване произтича по-скоро от градуалността на използване на мъжки или женски род за лица от женски пол в зависимост от социални и социолингвистични фактори. Освен това става дума не толкова за строго дефинирани правила, колкото за степени на уместност/неуместност, които варират в зависимост от степента на официалност на ситуацията, словообразователните възможности на езика и гледната точка на говорещия.

Лични и притежателни местоимения вместо възвратни местоимения

Трябва да се отбележи, че втората тенденция към контекстно съгласуване се наблюдава и при употребата на възвратните местоимения — лични и притежателни. Често се отбелязва, че в индоевропейските езици личните и притежателните местоимения са в конкуренция със своите възвратни

⁵ В българската граматика съществува и обратната тенденция — към феминизация на названията на професии, длъжности, занимания за жени. Срв. *кметица, директорка, професорка* вм. *кмет, директор, професор*.

варианти (Ницолова 2020: 236). Там, където е възможна конкуренция с невъзвратните местоимения (независимо дали лични, или притежателни, но предимно дълги форми), има тенденция към използване на невъзвратните (срв. *Аз взех моята книга* вм. *Аз взех своята книга*). Докато в 1. и 2. лице става въпрос за уместност и степен на граматичност, то в 3 л. има и референциална многозначност. Там възвратните варианти ясно посочват един и същи референт, докато невъзвратните варианти позволяват интерпретация с различни референти (срв. *Той взе неговата чанта* (в смисъла на: *Той взе друга чанта* или в смисъла на *Той взе своята чанта*) и др. Примери: *Всяко дете се развива с негов темп* вм. *Всяко дете се развива със свой темп*; *Затова Красен е успешен — той вярва в развиването и инвестирането в неговите марки.* вм. *Затова Красен е успешен — той вярва в развиването и инвестирането в своите марки.* Въпросът за избор на възвратно или невъзвратно местоимение зависи и от други фактори, сред които гледната точка на говорещия.

Употреба на бройна форма

Бройната форма в българския език, както е известно, функционира като специално множествено число за съществителни от мъжки род и се използва след числителни имена (както и някои други изрази за количество). Тя е остатък от двойственото число. Така се оказва, че за тези съществителни имена съществуват две форми на множествено число: обикновено (*много столове*) и бройно (*два стола*). Подобно на пълната и кратката форма на определителния член, и това правило се отнася до малка част от групата на съществителните. Това са съществителните имена от мъжки род за нелица.

Българската граматика по принцип следва по-специфичната дихотомия *лице~нелице* в сравнение с по-общата дихотомия *одушевеност~неодушевеност*. Но дори и тогава се наблюдават гранични случаи. При бройните форми се сблъскваме с различни ситуации на употреба: а) в зависимост от това дали референтът е лице, или нелице — *два гиганта* (*два бора*) или *двама гиганти* (*двама волейболисти*); *два абоната* (*две фирми*) или *двама абонати* (*лица*); б) в зависимост от гледната точка на говорещия (*десет ангела* или *десет ангели*); в) проникване на бройната форма при лица и множественото число при нелица (*двама човека* и *двама души* при лица; *два дни* и *два дена* при нелица), г) произволно и ненормативно смесване на формите в двете посоки (**няколко градове* вм. *няколко града* или **240 депутата* вм. *240 депутати*).

При употреба а) се наблюдава зависимост на граматиката от значението на думата. Типичният фактор е полисемията. Докато в едни случаи тя може да е асоциативна (*гигант*, *хан*, *цар* и др. като лице и нелице), в други може да е регулярна (*абонат*, *получател* и др. като лице или организация). Вторият случай е особено интересен, защото от онтологична гледна точка организацията също представлява множество от лица.

При употреба б) граматичната форма зависи от това дали референтът се разглежда от говорещия като лице, или като нелице. Типичната област на подобно разколебаване са възможните и/или фикционалните светове: съществата от митологията, религията, фантастиката и др. Когато говорещият разглежда референта като лице, използва множествено число, а когато го разглежда като нелице, използва бройна форма.

При употреба в) се наблюдава както тенденция на използване на бройната форма за нелица при лица (**двама сина* вм. *двама синове*; **двама ученика* вм. *двама ученици*; *двама човека/души*), така и на използване на формата за обикновено множествено число вместо бройна форма (*два дни* вм. *два дена*). Някои от тези примери имат исторически характер и затова продължават да битуват и днес. При употреба г) има ненормативно смесване на формите при произволни съществителни в различни текстове и ситуации. При тях обаче преобладава използването на бройната форма при лица (**десет депутата*; **двайсет журналиста* и под.). Тази тенденция е особено силна, когато числителното не е в мъжколична форма (*трима депутати*, но **сто депутата*). Така значението започва да отчита семата 'бройност' и семата 'множественост' като една и съща, а противопоставянето *лице* — *нелице* остава на заден план.

Употреба на мъжколични форми: Мъжколичните форми си взаимодействат и със съществителни от мъжки род при маскулинизация на длъжностите, заемани от жени (вж. напр. Сумрова 2011). В изречението *Трима министри се срещнаха в Брюксел* множеството предполага всички варианти за участниците: само лица от мъжки пол; поне едно лице от мъжки пол в групата; три лица от женски пол. Но в изречение, в което се употребява съществително от мъжки род като название на професия, типична за лица от женски пол — *Трима учители си говореха в двора* — се намалява уместността групата да е съставена от три лица от женски пол поради факта, че по-подходящото съществително за този случай би било съществителното за женски род *учителки*. Този проблем е в тясна връзка и с темата за *Съгласуване на някои подлози, обозначаващи лица, със сказуемото*.

Стесняване на употребата на определителния член

Известно е, че правилото за краткия и пълния определителен член е изкуствено. Подобно на падежите, кратката и пълната форма са вид граматическо маркиране, което посочва съответно позицията на подлога, на прелия или непрекия обект. Това правило действа само в рамките на имена от мъжки род, единствено число. Затова то е разколебано. Повече информация за взаимодействието на определителния член в българския език с други граматически категории като падеж, число, вид, вокатив и др., както и за влиянието му в структурирането на речта може да се види у Норман (2023).

Тук обаче ми се иска да обърна внимание и на друга тенденция, която засяга изобщо отстъплението на употребата на определителен член при назоваване на конкретни и уникални обекти (подобни примери дава

и Норман (2023: 56–57). Нека разгледаме например изречението: *Проекто-законът беше разгледан в Пленарна зала* *вм. в Пленарната зала*. В Корпуса с парламентарна реч ParlaMint⁶ изразът ‘в пленарна зала’ се среща 202 пъти, а изразът ‘в пленарната зала’ се среща 1702 пъти. Това показва, че все още доминира използването на определителен член, но има тенденция и за употреба с нечленуваната алтернатива. У Ницолова (2023: 93), която цитира Шамрай (1987: 221), се посочват и примери, при които в една и съща ситуация, когато всички участници са еднакво неосведомени, говорещият може да избере да използва различна езикова стратегия, изразена чрез определителен или неопределителен член (формата *един* или нулевата форма). Ето ги и самите примери за възможна ситуация, при която в дома има болен човек и негов близък обявява, че: 1. След малко ще дойде *лекар*; 2. След малко ще дойде *един лекар* и 3. След малко ще дойде *лекарят*. Тези възможни стратегии зависят до голяма степен и от контекста — дали е по-уместно да се наблегне на лекаря като представител на неговата професия в сравнение с други (вариант 1), или той да се представи като известен само на говорещия (вариант 2), или да се въведе като известен на всички (вариант 3). Важното тук е, че всички варианти са валидни.

Напоследък в медийната реч се забелязват и изрази, при които прилагателното в именната фраза е нечленувано при нормативно членувана употреба. Така цялата именна фраза остава нечленувана. Срв. *Уникален Григор постави на колене световния №1 Новак Джокович* *вм. Уникалният Григор постави на колене световния №1 Новак Джокович*. Когато обектът е определен и идентифицируем в заобикалящия ни свят, определителният член започва да губи маркиращата си функция и така определеността започва да се изразява и с граматическите средства на неопределеността, но винаги в рамките на дискурсна определеност.

Заклучение

В заключение мога да отбележа, че се наблюдават поне няколко тенденции в граматиката на езика ни. Те са следните: Граматическото маркиране при звателните форми на имената и при определени местоимения намалява по честота. С намаляването на формалните маркери като цяло се върви към аналитизъм и така контекстът започва да има превес над граматиката поради относително свободния словоред в българския език.

Определителният член престава да бъде доминантен при отделяне на конкретни и уникални обекти. Той се превръща в една от стратегиите на говорещия в подобни случаи, но не единствената. Засега процесът е особено активен при използване на именни фрази със собствени имена.

Използването на рефлексиви отстъпва. При това изравняване, особено в 3. лице, където кореференцията е несигурна, ролята на контекста става основополагаща.

⁶ https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=parlamint41_bg

Съществителните в мъжки род губят опозицията по характеристиката *лице:нелице* при употреба на бройната форма и множественото число, като се доближават до съществителните от женски и среден род, които нямат подобно маркиране.

Съгласувателното маркиране преминава от граматическо към дискурсно предимно при подлози-лица, за да се осигури възможно най-бързо снемането на многозначността. Нека споменем накратко и йерархията на Корбет (Corbett: 2004) за типовете съгласуване. Тя включва следните елементи: *атрибуция — предикатност — относително местоимение — лично местоимение*, където отляво надясно синтактичното/граматичното съгласуване намалява за сметка на контекстовото. За българския език бих разместила йерархията по следния начин: *атрибуция (смела жена) — относително местоимение (жената, която беше смела) — предикатност (тази жена е учител.) — лично местоимение (дойде едно момиче. Тя беше прекрасна)*. Предикацията и механизмите на анафората дават повече възможности за преминаване към семантично съгласуване от атрибуцията — независимо дали се реализира вътре в именната фраза чрез синтактични прилагателни, или извън нея чрез подчинени относителни изречения.

Следователно българският език се развива към намаляване на граматическите маркери за разграничаване на редица явления, при което се увеличава значението на контекста за разбирането на смисъла. Този процес представя и положителни, и отрицателни когнитивни ефекти. Положителен ефект например е свеждането на граматическите средства до минимум при изразяване на определено съдържание. За отрицателен ефект считам натоварването на контекста и знанията ни за света с отговорността за коректното разбиране на ситуацията.

Езикът ни търси и локални лексикални начини за експлициране на женския пол при съществителни за лица в позиция на подлози. Затова съществува засилена тенденция към образуване на съществителни от женски род за длъжности и професии. Този процес би стабилизирал до голяма степен граматическото съгласуване, без да спира тенденцията на замяната на някои граматически маркери с фактори от контекста.

ЛИТЕРАТУРА

- Вълчев Боян. *От историята на българския книжовен език към теорията на книжовните езици*. София: Оксиарт, 2009.
- Джонова Марина. *Граматика на учтивостта*. София: Парадигма, 2014.
- Джонова Марина, Велкова Йорданка. „Фонетични и морфологични особености на устната реч“. Тишева Йовка, Алексова Красимира, Асенова Ася, Велкова Йорданка, Джонова Марина, Трендафилова Алиса (съст.). *Как говори съвременният българин*. Том 1. Граматика и устна реч. София: ФНИ, Фондация „Фокус“, 2014: 104–156.
- Миланов Владислав, Михайлова-Сталянова Надежда (съст.). *Езикови портрети на български политици. Част Първа*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2012.
- Ницолова Руселина. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2023. (второ издание).

- Ницолова Руселина. *Избрани трудове*. София: УИ "Св. Кл. Охридски", 2020.
- Норман Борис. „Прагматичен аспект на граматичните категории в българския език“. *Сборник от Форум „Българска граматика“*. 2. Граматика и прагматика, 19 ноември, 2015 г. Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, Велико Търново, 2016: 138–147.
- Норман Борис. „За някои вторични функции на определителния член в българския език“. *Славянски диалози* 32 (2023): 53–69.
- ОПРБЕ. *Официален правописен речник на българския език*. София: Просвета, 2012.
- Сумрова Ванина. „Динамика при назоваването на лица жени в съвременния български книжовен език през последното десетилетие на XX век“. Сумрова Ванина, Божилова Мая, Колковска Сия, Костова Надежда. *Студии по лексикология*. София: АИ „Марин Дринов“, 2011: 101–170.
- Тодорова Биляна. „Именната фраза от типа [N[N]] и конкуренцията с други синтактични конструкции в съвременната българска речева практика“. *Български език, Приложение/Bulgarian Language, Supplement* 67 (2020): 186–198. doi: 10.7546/BL.LXVI.20.PR.11.
- Харалампиев Иван. *Бъдещето на българския език от историческо гледище*. Велико Търново: Фабер, 2006.
- Corbett Greville. „The Agreement Hierarchy“. *Journal of Linguistics* 15/2 (1979): 203–224.
- Pollard Carl, Sag Ivan. *Head-driven Phrase Structure Grammar*. Chicago: University of Chicago Press, 1994.
- Sag Ivan, Wasow Tom, Bender Emily. *Syntactic Theory. A Formal Introduction*. Stanford: CSLI, 2003. (2nd edition).

REFERENCES

- Corbett Greville. „The Agreement Hierarchy“. *Journal of Linguistics* 15/2 (1979): 203–224.
- Dzhonova Marina. *Gramatika na uchativostta*. Sofia: Paradigma, 2014.
- Dzhonova Marina, Velkova Yordanka. „Fonetichni i morfologichni osobenosti na usnata rech“. Tisheva Yovka, Aleksova Krasimira, Asenova Asya, Velkova Yordanka, Dzhonova Marina, Trendafilova Alisa (sast.). *Kak govori savremenniyat balgarin*. Tom 1. Gramatika i usna rech. Sofia: FNI, Fondaciya „Fokus“, 2014: 104–156.
- Haralampiev Ivan. *Badeshteto na balgarskiya ezik ot istoricheskoto gledishche*. Veliko Tarnovo: Faber, 2006.
- Milanov Vladislav, Mihaylova-Stalyanova Nadezhda (sast.). *Ezikovi portreti na balgarski politici*. Chast Parva. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2012.
- Nitsolova Ruselina. *Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia: UI „Sv. Kl. Ohridski“, 2023. (vtoro izdanie).
- Nitsolova Ruselina. *Izbrani trudove*. Sofia: UI „Sv. Kl. Ohridski“, 2020.
- Norman Boris. „Pragmatichen aspekt na gramatichnite kategorii v balgarskiya ezik“. *Sbornik ot Forum „Balgarska gramatika“*. 2. Gramatika i pragmatika, 19 noemvri, 2015 g. Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, Veliko Tarnovo, 2016: 138–147.
- Norman Boris. „Za nyakoi vtorichni funkicii na opredelitelniya chlen v balgarskiya ezik“. *Slavyanski dialozi* 32 (2023): 53–69.
- OPRBE. *Oficialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik*. Sofia: Prosveta, 2012.
- Pollard Carl, Sag Ivan. *Head-driven Phrase Structure Grammar*. Chicago: University of Chicago Press, 1994.
- Sag Ivan, Wasow Tom, Bender Emily. *Syntactic Theory. A Formal Introduction*. Stanford: CSLI, 2003. (2nd edition).
- Sumrova Vanina. „Dinamika pri nazovavaneto na lica zheni v savremenniya balgarski knizhoven ezik prez poslednoto desetiletie na XX vek“. Sumrova Vanina, Bozhilova Maya, Kolkovska Siya, Kostova Nadezhda. *Studii po leksikologiya*. Sofia: AI „Marin Drinov“, 2011: 101–170.

- Todorova Bilyana. „Imennata fraza ot tipa [N[N]] i konkurenciyata s drugi sintaktichni konstrukcii v savremennata balgarska rechea praktika“. *Balgarski ezik*, Prilozhenie/ Bulgarian Language, Supplement 67 (2020): 186–198. doi: 10.7546/BL.LXVI.20.PR.11.
- Valchev Boyan. *Ot istoriyata na balgarskiya knizhoven ezik kam teoriyata na knizhovnite ezici*. Sofia: Oksiart, 2009.

Петја Осенова

ГРАМАТИКА УСТУПА МЕСТО ПРАГМАТИЦИ (ЗАПАЖАЊА ИЗ БУГАРСКОГ ЈЕЗИКА)

Резиме

Рад разматра различите језичке феномене у бугарском језику код којих се уочава тенденција редукције граматичког означавања. Као последица тога, у одређеним контекстима све већи утицај на правилно тумачење исказа имају прагматички фактори. Често је ова тенденција повезана и с кршењем важеће језичке норме. Посебна пажња посвећена је феноменима као што су: повећани аналитизам код појединих заменица, редукција граматичких означања у вокативним облицима именица, појава повећаног контекстуално оријентисаног усаглашавања, сужена употреба одређеног члана, мешање облика множине и простог облика множине код мушких именица, као и редукција рефлексивних заменица унутар ланаца кореференције.

Кључне речи: граматика, бугарски језик, прагматика, језичка норма.